

Уляна МОВНА

БДЖІЛЬНИЦТВО ЯК ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ ОБРЯДОВОЇ КУЛЬТУРИ В ЕТНОГРАФІЧНИХ СТУДІЯХ СЕРЕДИНИ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті аналізується творчий доробок вітчизняних та зарубіжних етнографів середини ХІХ — початку ХХІ ст. щодо висвітлення обрядових аспектів українського бджільництва. Наукові зацікавлення авторів реалізовувались головню у вигляді принагідних нотаток і тематичних вкраплень у дослідницьке тло публікацій іншої тематичної спрямованості й меншою мірою — у вигляді профільних аналітичних розвідок чи тематичних блоків індивідуальних монографій. Попри накопичення цінного емпіричного джерельного матеріалу, якісні показники студіювання бджільництва як феномену української обрядової культури є значно скромнішими й вимагають суттєвого наукового поглиблення.

Ключові слова: бджільництво, українська обрядова культура, етнографічні студії, середина ХІХ — початок ХХІ ст.

© У. МОВНА, 2011

Бджільництво як явище національної духовної культури майже до середини ХІХ ст. залишалося як для вітчизняних, так і зарубіжних дослідників практично «terra incognita». Лише з кінця 40-х — початку 50-х рр. розпочався процес поступової і довготривалої концентрації спочатку фрагментарних, а згодом більш чи менш розлогіх відомостей, що стосувалися окремих компонентів світоглядно-обрядового комплексу традиційного бджільництва українців. На початках це були публікації з характеристикою господарського промислу загалом, різних аспектів матеріальної і духовної культури, описи окремих етнографічних районів чи всієї України, у які впліталась мозаїчна інформація із зазначеної тематики.

Все ж, задля справедливості відзначимо, що вигоди наукового зацікавлення народознавчими студіями обрядового комплексу бджільництва, наслідком якого став довготривалий процес нагромадження джерельного фактажу (у той час переважно у вигляді розрізнених та поодиноких повідомлень), сягають початку ХІХ ст. Так, перші скупі факти про окремі календарні та okazіональні пасічніцькі ритуали бойків з авторськими аналітичними припущеннями щодо їх семантики подано у монографії польського етнографа І. Любич-Червінського (1811) [1].

Вже з середини ХІХ ст. спостерігаємо певне поживавлення збирацької роботи, опубліковані результати якої носили здебільшого фрагментарний характер. В етнографічних статтях та працях більшого формату почали з'являтися невеликі інформативні вкраплення, що стосувалися деяких питань духовного виміру бджільництва. Так, греко-католицький священник зі Стрия І. Білявський у розвідці бойківського бджільництва [2] вперше в етнографічній літературі зафіксував пасічніцьку традицію виносу бджіл із зимівників на свято Теплого Олексія, супроводжувану відповідними ритуальними діями. Окремі обрядові чинності, виконувані українськими бджолярами під час святкувань річного календарного кола, зокрема Івана Купала, св. Іллі, Маковея, Спаса, Голодної кути, Чистого четверга привернули увагу К. Сементовського [3]. Згодом у статті «Замітки про народні свята» [4] він занотував і деякі пасічніцькі звичаї Святого вечора та Стрітіння. Фольклорну нотатку з царини бджільництва (оповідку про пасічника-знахаря, що володів езотеричними навиками) навів у монографії «Український народ» уродженець Київщини, польський письменник

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 1 (97), 2011

та етнограф А. Марцінковський, відомий під літературним псевдонімом А. Новосельський [5].

У 60-х рр. XIX ст. продовжувався процес поступового і вже більш тематично цілеспрямованого накопичення фактологічного матеріалу, що висвітлював різні грані народної світоглядної традиції, пов'язаної зі сферою бджільництва, зокрема зростало зацікавлення тогочасних етнографів пасічницькою обрядовістю, інкрустованою у святкове тло Різдва. Так, здійснювані на Святий вечір пасічниками Київського повіту обрядодії потрапили в поле зору В. Сікачинського [6]. Низку різдвяно-новорічних пасічницьких звичаїв подолян (підкидання куті до стелі, колядки, адресовані пасічнику, скроплювання бджіл свяченою на Йордан водою) оприлюднив на сторінках петербурзької «Основи» український етнограф та письменник А. Свидницький [7]. На звичай підкидання куті до стелі, поширений на Поділлі [8], вказав і польський дослідник В. Завадський в одній із подач великого етнографічного циклу «Образи Червоної Русі».

Паралельно з'явилися перші спроби теоретичних узагальнень окремих сегментів досліджуваного предмету, здійснені в річищі пануючої тоді міфологічної теорії [9]. Відомий вітчизняний мовознавець та фольклорист О. Потебня, дотримуючись методологічних засад цієї школи, у своїй магістерській праці розкрив символіку бджіл та бджолиного рою в українській народній поезії [10], що, на його думку, уособлювали собою молодого та учасників весільного поїзду. Українські обрядові реалії, зокрема народні погляди на бджолу, втілення людської душі у комаху, окремі замовляння пасічницької тематики із звертанням до святих угодників Зосима і Саватія як опікунів «Божих комах», символіка меду у весільному ритуалі знайшли відображення й наукове тлумачення у 3-томній праці російського міфолога, прихильника міфологічної концепції походження бджіл О. Афанасьєва [11]. Він вважав, що бджоли уособлюють собою блискавку, а «поетичне уподібнення блискавиць бджолам виникло із наступних зближень: легкокрила бджола, наділена від природи гострим жалом, нагадує цією ознакою блискавку, що летить і разить; вона наділяє смертних солодкими щільниками точнісінько так, як блискавиці провокують падіння на землю небесного меду дощів» [12].

70-ті рр. XIX ст. принесли подальше розширення тематичного спектру відомостей щодо духовної парадигми українського пасічництва. У 1872—1879 рр. побачив світ перший фундаментальний корпус народознавчих матеріалів «Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край», укладений П. Чубинським. У місяцеліку народних звичаїв та обрядів українців, що міститься у третьому томі дослідження під назвою «Народний щоденник», чітко простежуються пасічницькі мотиви, своєрідне «пасічницьке» річне коло обрядової тканини народного календаря, пов'язане із виконанням певних магічних дійств на Водохреща, Теплому Олексі, Івана Хрестителя, св. Андрія, Зачаття св. Ганни, Святвечір [13]. У четвертому томі, присвяченому родинній обрядовості українців, автор звертає увагу на ритуальне застосування меду та воску у весільному ритуалі, вперше описуючи обряд злучування свічок, подає тексти обрядових (в тому числі й еротичних) пісень зі згадкою про мед, наголошує на важливій обрядовій ролі продуктів бджільництва в похоронній звичаєвості — меду у складі колива й воскових свічок, першим зафіксувавши їх присутність в ролі «провідничок», з якими відправляли померлого на цвинтар, в обрядових особливостях похорону пасічника [14].

Жвавий інтерес дослідників продовжували викликати звичаї, яких дотримувалися українські пасічники в контексті різдвяно-новорічної обрядовості, а також народні повір'я, легенди та замовляння стосовно бджіл. Це, зокрема, засвідчує розлога стаття Г. Купчанка, вміщена в «Записках Південно-Західного відділу імператорського Російського географічного товариства» [15] (заснованого 1873 р. зусиллями П. Чубинського) з виокремленням конкретних прикмет, магічних практик і уявлень мешканців Буковини, пов'язаних з успішним перебуванням бджіл у господарстві та застосуванням воску з ритуальною метою (Святий вечір, Щедрий вечір, Ордань, Стрітення). Нотатка різдвяної пасічницької тематики — святвечірних ворожінь з Покуття за підкинutoю до стелі кутею — містилася й у праці Л. Вайгеля [16]. На сторінках часопису «Киянин» [17] отримало фіксацію народне повір'я про започаткування бджоляного господарства. Уривчаста інформація щодо відзначення пасічниками Полтавщини Теплому Олексі та Спаса як подій народного пасіч-

ницького календаря й замовляння при виставці бджіл на пасіку вкраплена у фактологічну канву «Збірника відомостей про Полтавську губернію» А. Богдановича [18]. 1874 р. побачив світ перший «Збірник малоросійських заклинань» з добіркою замовлянь (загальним числом 17), що стосувалися бджіл, укладений українським етнографом та фольклористом П. Єфименком [19]. Тематично це замовляння, які пасічники промовляли з настанням календарних свят: Зачаття св. Ганни, Святвечора, Щедрого вечора, св. Олексія, Благовіщення, Воскресіння Христового, а також каузально — для профілактики втечі роїв, забезпечення медоносності бджіл, охорони комах від «лихого ока». Приблизно у той же час М. Драгоманов видрукував у Києві «Малоросійські народні перекази та оповіді» [20], серед яких — народна легенда про бджолу з Катеринославщини, магичні засоби затримки, осадження роїв та переманювання чужих комах, а також правила набирання «вечірньої» води для бджіл й примовки під час її застосування. У відомій збірці народних пісень Я. Головацького [21] знайшлося місце для фіксації ряду зразків народної пісенної творчості — пасічницьких колядок та весільних співанок із згадкою про бджіл.

Пов'язані з бджільництвом ритуали та замовляння українців викликали зацікавлення не лише вітчизняних, а й польських етнографів 70—80-х рр. ХІХ ст. Народні погляди волинян на бджолу, обряди, виконувані у випадку смерті пасічника, рекомендації щодо успішного утримання бджіл в пасіці, способи зваблення чужих комах, тлумачення їх з'яви у снах — усі ці «пасічницькі пересуди» перебувають у фокусі статті З. Глогера [22]. Увагу знавця народних традицій, уродженця Київщини Е. Руліковського привернули замовляння для бджіл, які він помістив у свої «Етнографічні записки з України» [23]. Зафіксований у попередні десятиліття звичай підкидання кути до стелі на Святвечір, яке здійснювали на Бібреччині (Львівщина) з метою провокування активного роїння бджіл та отримання багатого медового взятку, продовжив нотувати у 80-х рр. ХІХ ст. Б. Густавіч [24]. Окрім того, він також проявив інтерес до оказіональної пасічницької обрядовості, зокрема магичних дій задля успішного ведення пасіки, практикованих на Поділлі [25]. Певні відомості про різдвяну пасічницьку звичаєвість та ритуальне значення меду в похоронних обрядах покутян отримую-

ємо із праці О. Кольберга [26]. Характеризуючи обряди, що виконувалися пасічниками на Святвечір, автор підкреслив їх однотипність (підкидання кути до стелі), не дивлячись на розмаїття окремих деталей, та функціональну спрямованість на збереження бджіл і отримання великої кількості меду. Стислу інформацію про побутування традиції «злучування» свічок під час проведення весільного обряду на Поліссі подав А. Брикчинський [27].

80-ті рр. ХІХ ст. започаткували практику подальшої появи профільних публікацій, переважно фактологічного характеру, присвячених висвітленню пасічницької обрядовості українців. Наріжний камінь у фундамент цієї тенденції заклав В. Подольський, автор відразу двох розвідок, вміщених у «Працях Вільного економічного товариства». У центрі першої з них — українські пасічницькі повір'я [28], до яких включено народну рецепцію бджіл та їх господаря-пасічника, окремі обрядові чинності із текстами замовлянь. Слобожанські замовляння з приводу виставлення бджіл на точки, їх загодівлі та запобігання втечі бджолосімей складають зміст другої розвідки цього ж дописувача [29].

На загальному фоні домінування описового матеріалу слід виокремити публікацію «Народні заклинання над бджолами» Т. Біленького [30], який не лише оприлюднив тексти замовлянь з двох рукописів, на які він натрапив 1873 р. у с. Недри Переяславського повіту Полтавської губернії, а й вперше піддав їх дослідницькому інтерпретуванню. Вступну частину докладного авторського коментаря, наведеного у передмові до публікованої збірки, становить ретельне палеографічне обстеження знайдених документів й датування часу їх створення ХVІІІ століттям. На підставі сумлінного науково-критичного аналізу текстів замовлянь автор доходить цілком обґрунтованого й слушного висновку, що українці розглядали бджолу як святу комаху, «Божу робітницю», а пасіку як святе місце. Вони вважали, що за своїм походженням, бджоли — сльози Ісуса Христа, розп'ятого на хресті, а тому й розмножуються під особливим патронатом Бога, який з цією метою посилає на землю св. Зосиму: «И ты, Зосиме, иди да размножай пчелы, чтоб были Богу хвала, а миру христианскому пожиток». Як Божі створіння бджоли виробляють мед та віск на славу Бога і на користь людині. Аналізує Біленький і образ св. Зосима —

небесного опікуна бджіл, що Божою міццю охороняє їх від всіляких напастей, відзначаючи при цьому вплив книжного, апокрифічного характеру, чим пояснюється певна розмитість цього образу. Теоретичний характер носить перша в тогочасній етнографічній літературі класифікація самих заклинань на настанови (практичні поради) та власне заклинання, що носять назву «наука» чи «молитва». Власне заклинання за формою дослідник ділить на обряд чи настанову, що робити при заклинанні, та формулу (слова заклинань, які називають «замовлянням» або «замовкою»). Він перелічує засоби заклинань, тобто предмети чи речі, які використовуються при їх проведенні (свячена або богоявленська вода, свічка, благовіщенська проскура, паска, яра вовна, вовче горло, мурахи, щука, кілок, лід, камінь, кутя, мед та ін.). На думку автора, яка залишається актуальною й сьогодні, заклинання — залишки давніх язичницьких молитов, що частково уціліли у своєму первісному вигляді, але в більшості випадків трансформувались під домінантним впливом християнської традиції, внаслідок чого в уявленнях заклинача виявляється дуалізм релігійних вірувань.

Що стосується самих текстів, то це найбагатший кодекс пасічницьких замовлянь із оприлюднених на той час, цінне історичне свідчення, що виявляє базові світоглядні цінності українців в галузі бджільництва та ментальні установки селян-пасічників: народну рецепцію бджоли, погляд на походження комах, креативну роль Творця й святих щодо них, статус пасіки як сакрального місця, магічні передумови успішного ведення пасічницького господарства. У ньому фігурують як оказіональні зразки замовлянь (для заснування пасіки, запобігання втечі роїв, нападу чужих бджіл, «уроки», забезпечення медоносності та здоров'я комах, молитви до них), так і обрядові чинності й регламентації річного кола народного пасічницького календаря.

Символічне значення меду в контексті української весільної обрядовості вперше принагідно потрапило у поле зору етнографів ще наприкінці XVIII ст. [31], а пильнішої уваги дочекалося набагато пізніше: у 60-х рр. XIX ст. — на початку XX ст. Так, ритуальну роль меду у весільному церемоніалі гуцулів відзначили С. Витвицький [32] (1863), В. Завадський [33] (1873), Л. Вайгель [34] (1887), В. Козарищук [35] (1889), лемків — І. Кузів [36] (1889),

бойків — О. Рошкевич [37] (1886), В. Гнатюк [38], З. Кузеля [39] (обидва 1908), поліщуків та волинян — О. Кольберг [40] (1889, 1907).

Наприкінці 80-х — у 90-ті рр. XIX ст. укорінилися ті паростки перших теоретичних узагальнень у царині бджолярської обрядовості, що з'явилися ще в попередні десятиліття. Власне, на цей період припадають початки активної наукової діяльності відомого українського етнографа М. Сумцова, який цікавився (як в загальному етнографічному розрізі, так і спеціально) обрядовими та міфологічними конотаціями українського бджільництва. У 1889—1890 рр. на шпальтах «Київської Старовини» з'явилась друком у популярному викладі його широкоформатна етнографічна студія «Культурні переживання», предметним стрижнем якої є весь український селянський культурний простір, уся багатовікова народна культурна спадщина, розглянута вченим у широкому міжнародному контексті крізь призму теорії пережитків [41], що засвідчує її назва. Серед інших національних етнографічних реалій у фокус дослідження потрапили повір'я про бджіл, обрядові аспекти виготовлення свічок, історичні корені та сучасна автору практика керомантії — використання воску у вигляді свічок й воскових фігурок людини у любовних та шкідливих дивінаціях [42]. Розглянувши в порівняльному аспекті відповідний фактичний матеріал, дослідник дійшов висновку, що в основі піромантичних повір'їв і обрядів лежить давнє ототожнення душі та життя людини з вогнем.

Предметом спеціальної аналітичної статті М. Сумцова [43], написаної 1893 р. з приводу виходу в світ книги німецького пасічника-любителя Й. Гьлока «Символіка бджіл» [44], є зіставлення основних мотивів легендарних оповідей про комаху, притаманних різним етнічним традиціям. Аналізуючи та критикуючи працю німецького автора, український вчений констатує її бібліографічні прогалини, ігнорування багатого фольклорного матеріалу романців і слов'ян щодо символіки бджіл, наводить відсутні у Гьлока легенди: російську про бджолу та ластівку, відому в українців та білорусів космогонічну оповідку та румунську космогонічну казку про комаху. Розкриваючи священне значення бджіл в історичній ретроспекції, Сумцов подає власне пояснення звичайного для українців епітету комах («свята»), виводячи його від практики вживання воску на цер-

ковні свічки та легенд про причетність Бога до її появи, що видається цілком прийнятним і нині.

90-ті рр. характеризувалися також зростанням кількості публікацій, включно з профільними статтями, що репрезентують фактологічний матеріал (здебільшого тексти замовлянь) з нових, не охоплених досі дослідженням культурно-духовного аспекту бджільництва, етнографічних районів України. Першою ластівкою став допис Д. Яворницького «З записної книжки малоруського етнографа» [45], де наведено зразки магічних практик мешканців Півдня (замовляння для утримання роїв у пасіці, на «відвернення чужих бджіл»). Кілька замовлянь, спрямованих на захист і порятунок бджіл від «уроків», записав у пасічників Катеринославської та Харківської губерній І. Манжура [46]. Замовляння з рукописної «Книжки св. Зосими про бджіл» початку ХІХ ст., знайденої у с. Полствин Канівського повіту Київської губернії, видрукував у своїх «Етнографічних матеріалах» Б. Грінченко [47]. У центрі уваги розвідки В. Ястребова «До повір'їв щодо бджіл» [48] перебуває календар річного догляду за бджолами мешканців м. Глосоди Єлисаветградського повіту з магічними обрядодіями, виконуваними на Водосвяття, Благовіщення, похвалу¹, Зачаття св. Ганни, а також окремі оказіональні пасічницькі прикмети. На функціональному призначенні весільного «світільника» (дерев'яного хрестика, втиснутого у пучок квітів і обвитого восковою свічкою) з Полтавщини коротко зупинився А. Малинка [49]. Народні пасічницькі повір'я та замовляння українців Кубані із станиці Стародерев'янківської потрапили у сферу зацікавлень місцевого вчителя Т. Павлевського [50]. Це, фактично, передрук рукопису «Полезное для хозяйства. Наставление держащим пчелы, из книги преподобного Зосимы», у якому вміщено 22 пасічницькі настанови (із відповідними замовляннями), актуальні під час вибору місця для пасіки та у дні святкувань Святвечора, Різдва, Водохрестя, св. Олексія, Благовіщення, Великодня, Спаса, Зачаття св. Ганни.

У 90-х рр. фактологічний багаж етнографічної науки поповнився й автентичними польовими матеріалами з Карпат і Прикарпаття, що стосувалися юридичних народно-традиційних поглядів на бджоли та

володіння ними, легенд про їх походження, народних тлумачень снів за участю комахи, знакової функціональності меду в річній та родинній обрядовості, пасічницьких звичаїв календарного циклу, дівочих дивінацій з медом, зібраними анонімним дописувачем віденського часопису «Наука» [51], К. Мрочком [52], Ф. Ржегоржем [53], Г. Купчанком [54], І. Франком [55], Р. Кайндлем [56]. Накопичені впродовж цього періоду відомості дають змогу судити про різноманітні аспекти сприйняття бджіл у народній традиції, проливають світло на семантику меду в ритуалах «переходу», зміст деяких пасічницьких обрядів календарного кола мешканців Закарпаття, Покуття, Бойківщини, Бойківського Підгір'я, Лемківщини, Гуцульщини.

Початок ХХ ст. ознаменувався зростанням не лише кількісних, але й якісних параметрів призбираного етнографами джерельного матеріалу з царини бджолярської обрядовості. Цінним джерелом, яке заслуговує на особливу увагу дослідника пасічницької звичаєвості гуцулів, є ґрунтовна п'ятитомна праця В. Шухевича «Гуцульщина» [57], де представлено давні пласти їх традиційної бджолярської культури, а саме: весільні, похоронні та календарні (на Різдво, Йордан, Благовіщення, Великдень) обряди з ритуальним використанням меду та воску. Цінність роботи виявляється і в тому, що автор вперше зафіксував побутування колядної церемонії на місці пасіки — «пльису», що носила виразний ритуальний характер. Цікавим висвітленням багатьох аспектів народного розуміння духовно-світоглядного феномену бджільництва — символічної ролі меду у весільному та похоронному церемоніалі, календарній звичаєвості, народних вірувань про бджіл, деяких оказіональних обрядів лемків, гуцулів та бойків характеризуються роботи В. Сарни [58] і Ю. Шнайдера [59].

Синхронно йшло подальше кількісне накопичення польового етнографічного матеріалу з різних ділянок духовно-світоглядного комплексу українського пасічництва. Місцю бджоли у народній традиції поляків та представників інших етносів, що замешкували підвладні Польщі землі (трактованих автором як «наш люд»), присвячена стаття Е. Маєвського [60]. Вона містить виклад народознавчого фактажу, зокрема українського, згрупованого у дві частини: «Роль в народних переказах, уявленнях та віруван-

¹ Тут похвала — понеділок Страсного тижня.

нях» (опільська легенда про походження бджіл, народні погляди та вірування холмщаків про комаху) і «Роль у різних практиках» (каузальні пасічницькі магичні дії, пересуди, чари, поширені в окремих місцевостях Поділля, Середньої Наддніпрянщини, Холмщини). «Сказание о пчелах от св. Зосима» з обрядовими настановами на Святий вечір, св. Олексія та при купівлі комах подано в одній з етнографічних праць Б. Грінченка [61]. Традиційна постать пасічника, перший випуск бджіл на Теплому Олексі, магичні дії для захисту комах від «уроків» — ось перелік світоглядних реалій бджільництва, яких торкнувся пасічник-аматор К. Бордичевський [62] у доповіді на засіданні Товариства дослідників Волині. 1902 р. в «Працях комітету з влаштування XII Археологічного з'їзду» [63] було видруковано добірку пасічницьких обрядів та замовлянь, поданих за рукописом XIX ст. Її склало 21 замовляння з традиційними порадами щодо виставки бджіл на пасіки, їх загодівлі, охорони від недуг та «уроків», чужих бджіл-нападниць, втечі комах в інші пасіки. Два замовляння від «уроків» з рукопису вчителя Куп'янського (Слобожанщина) духовного училища Г. Попова «Народні розповіді про бджіл» навів у «Працях» наступного археологічного з'їзду О. Ветухов [64]. Народна візія бджоли й ритуальне застосування свічок в календарних звичаях мешканців Підляшшя не залишилися поза увагою І. Бессараби [65]. Вже у хронологічно пізнішій праці [66] він відзначив символічну роль меду та «світільника» (воскової свічки, прикрашеної квітами та дерев'яним хрестиком) у весільному дійстві мешканців Півдня України. На деякі пасічницькі прикмети та повір'я українців Вороніжчини вперше звернув увагу Г. Яковлев [67]. Окремі світоглядні окрушини розсіпані у профільній періодиці, зокрема на сторінках часопису «Українське бджільництво» [68].

На початку XX ст. надзвичайно рельєфно вирізьбилась наукова постать видатного українського етнографа, дійсного члена НТШ В. Гнатюка, завдяки подвижницькій праці якого були оприлюднені багатющі скарби духовної культури українців, сконденсовані у таких корпусах джерельного матеріалу, як «Знадоби до галицько-руської демонології» і «Знадоби до української демонології» [69]. Окрему нішу в них займає репрезентація духовних надбань бджільництва: народних вірувань про чорта-пасічника, «хо-

ванця до пасіки» (способів їх набуття, утримання, зовнішньої подоби), а також прикмет про бджіл, що віщують смерть. Плідно попрацювали на полі етнографічних студій бджільництва й інші народознавці-члени НТШ. Так, застосування воску в календарних обрядах гуцулів (на св. Василя, Трьох святих, Стрітення) відзначив А. Онищук [70]. Етнографічні фіксації символіки меду та воску в похоронній обрядовості представників різних етнографічних районів України здійснили З. Кузеля [71], Ю. Кміт (Бойківщина) [72], А. Онищук (Гуцульщина), І. Бордейний (Буковина), А. Мусянович (Яворівщина) [73]. Ритуальне значення меду у святвечірних обрядах мешканців Бойківського Підгір'я й Західного Поділля підкреслили дослідники народної поживи А. Чичула та П. Кононенко [74].

Детальніше варто зупинитися на цінній емпіричній праці репрезентанта наукового Товариства дослідників Волині (ТДВ) І. Ковальова [75], у якій зібрані «усні пам'ятки народного бджільництва, засновані на повір'ях, чаклунстві, знахарстві, молитвах і різних забобонах». Її вихід в світ став можливим за сприяння товариства, яке за власний кошт надрукувало й розіслало по селах краю попередньо розроблену автором анкету, відповіді на яку склали повнокровну джерельну базу дослідження. Своє завдання етнограф вбачав у збереженні для науки дорогоцінних пам'яток не лише побуту, а й психологічного стану й розвитку людини, що «зникають швидше, ніж записуються». Книжка містить п'ять розділів, розбитих на окремі підпункти: «Практичне бджільництво» (обрядові дії, пов'язані з підготовкою місця для пасіки, набуттям бджіл, їх захистом від «уроків», роїнням, медозбором, зимівлею та ін.), «Обряди, пов'язані з бджільництвом» (календарна обрядовість пасічників), «Народні погляди на бджолу і бджільництво» (народні назви бджіл, ставлення до них сільського загалу, легенди про походження комах, їх святі-опікуни), «Уривки з народної природної історії бджоли» (народні погляди на поділ праці у бджолосім'ї, тривалість життя та видові особливості комах), «Розповіді, в яких фігурують пасічники, бджоли та їх продукти».

У 20—30-х рр. XX ст. російські етнографи П. Богатирьов [76] та Д. Зеленін [77] у розлогіх статтях аналітичного спрямування підбили теоретичні підсумки польових досліджень багатьох компонентів

палітри української обрядової культури. Перший з них, дошукуючись витоків функціональної спрямованості різноманітних календарних і родинних обрядодій та вірувань мешканців Закарпаття, виявив семантику окремих пов'язаних з пасічництвом звичаїв, виконуваних на Різдво та Благовіщення, а також народних уявлень про душу в іпостасі бджоли, весільного частування молодих медом, його ритуальної ролі під час святвечірньої трапези, святочної ворожби за прилиплою до стелі кутею, місця воскових свічок-трийць в йорданському водосвятті. Д. Зеленин, вибудовуючи концепцію ритуальних заборон народів Східної Європи та Північної Азії (з розглядом історичних коренів вербальних табу), опирався на дані різних етнічних традицій, в т. ч. на український фактологічний матеріал зі сфери бджолярської обрядовості. Він помістив у теоретичне річище своїх напрацювань деякі характерні для вітчизняних пасічників світоглядні уявлення та практики (розуміння бджолами людської мови, вітання їх з нагоди свят і повідомлення про смерть господаря, феномен ритуальної крадіжки комах).

Хронологічний відрізок міжвоєнного двадцятиріччя водночас був періодом активної збирацької роботи, яка завершилася появою низки наукових узагальнень українських та польських етнографів: І. Волошинського [78], В. Кравченка [79], А. Фішера [80], К. Мошинського [81], Ю. Балоба [82], Г. Бігеляйзена [83], А. Ворона [84], Я. Фальковського [85], що проливають світло на сліди давнього пошанування бджіл, традиційні народні погляди на них, обрядові правила поведінки з комахами та виготовлення жител для них, звичаї, пов'язані зі смертю пасічника, ритуальну функціональність меду та воску в родильній, весільній та календарній обрядовості й похоронній обрядовій практиці, оказіональних звичаїв.

У період панування комуністичної ідеології духовна спадщина бджільництва виявилась серед тих пластів традиційної обрядової культури, які незаслужено перебували на узбіччі дослідницьких інтересів вітчизняних етнографів. Відповідно, ця периферійна проблематика розроблялася не у формі глибоких аналітичних досліджень, а у вигляді принагідної фіксації окремих пов'язаних з пасічництвом звичаїв та обрядів українців в контексті розв'язання інших наукових проблем: Л. Дем'ян [86] (мед в бойківському весільному церемоніалі), невідомий дописувач

варшавської української газети «Наше слово» [87] (оказіональні обряди з Лемківщини, зокрема щодо вибору місця для розташування майбутньої пасіки), М. Шмайда [88] (деякі пасічницькі повір'я та звичаї лемків), публікація О. Деєм рукопису С. Левицького з описом весільного обряду Середньої Наддніпрянщини середини ХІХ ст. [89] (свічки у весільному дійстві), В. Гривна [90] (окремі різдвяні пасічницькі звичаї лемків), збірник «Фольклорні записи М. Вовчка і О. Маркевича» [91] (мед та віск у весільному й похоронному обрядах мешканців Чернігівщини), С. Толстая [92] (ритуальні функції стрітенської та пасхальної свічок на Поліссі, їх ареал, картографування термінології), В. Борисенко [93] (обрядове частування медом у весільному обряді мешканців Карпат, Прикарпаття і Полісся). З авторів, що жили й працювали поза межами України, варто згадати І. Левкович, у розвідці якої віділено увагу ритуальному застосуванню меду й воску у різдвяних святкуваннях, традиційних обходах господарств, свічки-«трийці» у йорданському дійстві, окремим новорічним пасічницьким звичаям [94].

Лише з одержанням Україною незалежності спостерігається певне поживавлення на полі етнологічних студій духовного пласту бджільництва, яке виявилось у появі низки публікацій, насамперед реєдиції класичних досліджень й доробку вчених української діаспори. Серед них — праць Й. Лозинського [95] (мед у весільному ритуалі українців Надсяння), М. Маркевича [96] (окремі пасічницькі обряди в канві народного календаря), П. Чубинського [97] (молитви та замовляння до бджіл з Черкащини), М. Максимовича [98] (пасічницькі вкраплення в канву українського народного місяцеліку), О. Воропая [99] (весняне виставлення бджіл на Теплого Олекси, місце бджіл та воску в деяких святах календарного циклу), С. Килимника [100] (штрихи до символіки воску та свічок-«трийць» у календарних святкуваннях, характеристики традиційного образу українського пасічника та місця бджоли у його житті, традиційні обрядові дії у день Теплого Олекси).

У центрі новочасних зацікавлень українських і зарубіжних етнографів, зокрема, М. Влад [101], М. Шмайди [102], М. Соплиги [103], В. Скура-тівського [104], Р. Ганчук [105], А. Дмитренко [106], Т. Пархоменко [107], М. Паньківа [108], І. Несен [109], С. Творун [110] — характерні для

представників різних етнографічних районів України пасічницькі обряди, інкрустовані у живу тканину народного календаря пасічницькі фрагменти, народні уявлення про бджоли, пасічника, звичаї, пов'язані з вибором місця для пасіки, молитви, замовляння до бджіл, використання продуктів бджільництва в обрядовій культурі (річній та родинній обрядовості), виливання воску з лікувальною метою, обрядове медове печиво, образ бджоли у колядній пісенності. Слов'янський концепт бджоли як сакральної істоти, використовуючи (поряд з іншими) дані української етнічної традиції, ґрунтовно розглянув російський етнолінгвіст О. Ґура [111]. Мозаїчні пасічницькі вкраплення обрядового характеру присутні у відповідних тематичних нішах цілісної структури поліського народного календаря, реконструйованого провідним вченим московської етнолінвістичної школи С. Толстою [112]. Посильну лепту у дослідження українського обрядового контексту бджільництва, як в етнолокальному, так і загальнонаціональному вимірі, вніс і автор цих рядків [113].

Розгляд наукових пошуків та знахідок середини ХІХ — початку ХХІ ст. підводить до цілком вмотивованого висновку, що українська пасічницька обрядовість, загалом повернувши до себе увагу багатьох поколінь вітчизняних та зарубіжних етнографів, все ж вивчена на сьогодні далеко недостатньо. І це, перш за все, стосується якісних показників її студіювання, оскільки емпіричного джерельного матеріалу (звісно, доволі різномірного за обсягом, повнотою фіксації явищ, інформативною новизною, кутом розгляду), що вимагає систематизації та ретельного аналізу, але, водночас, є цінною фактологічною базою для нинішніх дослідників, накопичено достатньо багато. Творчий здобуток сучасних народознавців, попри безсумнівну наукову вартість, далеко не вичерпує внутрішнього ресурсу задекларованої проблематики. Доводиться констатувати відсутність спеціальних комплексних досліджень у формі монографій, які б повною мірою розкривали національну специфіку традиційних уявлень, вірувань, звичаїв та обрядів бджолярів, подавали візію бджільництва як феномену української обрядової культури, виявляли притаманне йому універсальне загальнокультурне значення. А, отже, відкривається широке поле для майбутніх досліджень, перспектива плідної наукової праці.

1. *Lubicz-Czerwiński I.* Okolica Za-Dniestrską między Stryjem i Lomnicą / Ignacy Lubicz-Czerwiński. — Lwów, 1811. — S. 198—199, 205.
2. *Bielawski I.* Pszczelnictwo w dekanacie Skolskim / I. Bielawski // *Rozprawy Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego.* — Lwów, 1847. — Т. 2. — S. 163—167.
3. *Сементовский К.* Замечания о праздниках у малороссиан / К. Сементовский. — Харьков, 1843. — С. 26—28, 40, 43.
4. *Киевские губернские ведомости.* — 1850. — № 16. — С. 121—123; № 18. — С. 137—139.
5. *Nowosielski A.* Lud ukraiński / Antoni Nowosielski. — Wilno, 1857. — Т. 2. — S. 101—103.
6. *Сикачинский В.* О суевериях, встречаемых на праздник Рождества Христова в Киевском уезде / В. Сикачинский // *Киевские губернские ведомости.* — 1860. — № 30. — С. 188—190.
7. *Свидницький А.* Великдень у Подолян / Анатолий Свидницький // *Основа.* — 1861. — Т. 11—12. — С. 60, 62, 69.
8. *Zawadzki W.* Obrazy Rusi Czerwonej / Władysław Zawadzki // *Tygodnik Ilustrowany.* — 1864. — Т. 9. — № 231. — S. 78.
9. Детальніше див. *Токарев С. А.* Мифологическая школа / С. А. Токарев // *Этнография и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления. Методы.* — М., 1988. — С. 124; *Байбурин А. К.* Мифология / А. К. Байбурин // *Народные знания. Фольклор. Народное искусство.* — М., 1991. — С. 80—84; *Давидюк В.* Мифологічна школа / Віктор Давидюк // *Українська фольклористика. Словник-довідник / уклад. М. Чорнописького.* — Тернопіль, 2008. — С. 252.
10. *Потебня А.* О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. Потебня. — Харьков, 1860. — С. 109—110.
11. *Афанасьев А.* Поэтические воззрения славян на природу / А. Афанасьев. — М., 1865—1869. — Т. 1—3.
12. Там же. — М., 1865. — Т. 1. — С. 382.
13. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные П. Чубинским.* — СПб., 1872. — Т. 3. — С. 4, 9—10, 198, 262—263.
14. Там же. — СПб., 1877. — Т. 4. — С. 252, 265, 271, 286, 299, 305—306, 323, 332, 337—338, 422, 433, 437, 443, 460—462, 578, 587, 588—589, 596—598, 600, 646—647, 698, 707—710.
15. *Купчанко Г.* Некоторые историко-географические сведения о Буковине / Григорий Купчанко // *Записки Юго-Западного отдела импер. РГО.* — К., 1875. — Т. 2. — С. 289—600.
16. *Wajgiel L.* Rys miasta Kolomyi / Leopold Wajgiel. — Kolomya, 1877. — S. 85.
17. *Ф. Л., свящ.* Народное поверье о способе разводиться пчел / Ф. Л. // *Киевлянин.* — 1870. — № 72. — С. 3.

18. Богданович А.В. Сборник сведений о Полтавской губернии / А.В.Богданович. — Полтава, 1877. — С. 188, 205, 282.
19. Ефименко П. Сборник малороссийских заклинаний / П.Ефименко. — М., 1874. — С. 53—59.
20. Драгоманов М. Малороссийские народные предания и рассказы / Михаил Драгоманов. — К., 1876.
21. Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси / Яков Головацкий. — М., 1878. — Ч. 4. — С. 6, 12—13, 121, 248, 260—261, 280—281, 310.
22. Gloger Z. Przesady pszczolarskie, myśliwskie i rolnicze / Zygmunt Gloger // Biblioteka Warszawska. — 1876. — Т. 4. — Serya V. — Zesz. 12. — S. 552—555.
23. Rulikowski E. Zapiski etnograficzne z Ukrainy / Edward Rulikowski // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1879. — Т. 3. — S. 115—118.
24. Gustawicz B. Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody / B. Gustawicz. — Kraków, 1882. — Cz. 2 : Rośliny. — S. 101—102.
25. Gustawicz B. Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody / B. Gustawicz // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1881. — Т. 5. — S. 157—158.
26. Kolberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny / Oskar Kolberg. — Kraków, 1882. — Т. 1. — S. 82—86, 129, 203, 217—219.
27. Brykczyński A. Zapiski etnograficzne z Polesia Wolyńskiego / A. Brykczyński // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1888. — Т. 12. — S. 88—89.
28. Подольский В. Пчеловодные поверья. I. Малорусские / В.Подольский // Труды Вольного экономического общества. — СПб., 1882. — Т. 1. — Вып. 2. — С. 195—197.
29. Подольский В. Из Суджанского узда Курской губернии / В.Подольский // Труды Вольного экономического общества. — СПб., 1882. — Т. 1. — Вып. 2. — С. 197—199.
30. Беленький Т. Народные заклинания над пчелами. Две рукописи XVIII века о пчеловодстве / Т.Беленький. — Каменец-Подольский, 1880.
31. Описание свадебных украинских простонародных обрядов в Малой России и в слободской украинской губернии, сочиненное Г. Калиновским // Архив историко-юридических сведений, относящихся до России, издаваемый Н. Калачовым. — М., 1854. — Кн. 2. — С. 85.
32. Witwicki S. Rys historyczny o Huculach / S. Witwicki. — Lwów, 1863. — S. 108—109.
33. Zawadzki W. Huculi. Szkic etnograficzny / W. Zawadzki // Klosy. — 1873. — № 430. — S. 205—206.
34. Wajgiel L. O Huculach. Zarys etnograficzny / Leopold Wajgiel. — Kraków, 1887. — S. 19.
35. Козарищук В. Из буковинських карпатських гір / В.Козарищук // Наука, 1889. — С. 474, 480, 485.
36. Кузів І. Житє-бутє, звичаї і обичаї гірського народу / І.Кузів // Зоря. — 1889. — № 17. — С. 286, 299.
37. Roszkiewicz O. Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie powiatu Stryjskiego / O. Roszkiewicz, I. Franko. — Kraków, 1886. — S. 21.
38. Гнатюк В. Бойківське весілля в Мшанці Старосабірського повіту / Володимир Гнатюк // Матеріали до української етнології. — Львів, 1908. — Т. 5. — С. 16, 19.
39. Кузеля З. Бойківське весілля в Лавочнім Стрийського повіту / Зенон Кузеля // Матеріали до української етнології. — Львів, 1908. — Т. 5. — С. 133, 139.
40. Kolberg O. Zwyczaje i obrzędy weselne z Polesia / Oskar Kolberg // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1889. — Т. 8. — S. 210, 213—214 ; Kolberg O. Wolyń. Obrzędy, melodey, pieśni / Oskar Kolberg. — Kraków, 1907. — S. 13.
41. Детальніше про теорію пережитків див. Зельнов І. Метод пережитков / І. Зельнов // Етнографія і смежные дисципліни. Етнографические субдисципліны. Школы и направления. Методы. — М., 1988. — С. 210—211.
42. Сумцов Н.Ф. Культурные переживания / Николай Федорович Сумцов // Киевская Старина. — 1889. — Т. 27. — С. 588—591 ; 1890. — Т. 28. — С. 325—327.
43. Сумцов Н.Ф. Из сказаний о пчелах (по поводу соч. Glöck'a : «Die Symbolik der Bienen») / Николай Федорович Сумцов. — М., 1893. — С. 176—182.
44. Glöck J.Ph. Die Symbolik der Bienen / J.Ph. Glöck. — Heidelberg, 1891.
45. Етнографічне обозрение. — 1890. — № 3. — Кн. 6. — С. 199—201.
46. Манжура І. Сказки, пословиці и т.п., записанні в Екатеринославській и Харьковській губерніях / Иван Манжура. — Харьков, 1890. — С. 151—152.
47. Гринченко Б. Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській и сусідніх с нею губерніях / Борис Гринченко. — Чернігов, 1895. — Вып. 1. — С. 281.
48. Ястребов В. К поверьям относительно пчел / В.Ястребов // Киевская Старина. — 1897. — Т. LVII. — С. 65—66.
49. Малинка А. Малорусское «весілля». 3—5. Обряды и песни Полтавской, Киевской и Харьковской губерний / А.Малинка // Етнографічне обозрение. — 1898. — № 4. — С. 99.
50. Павлевский Т. Народные поверья и заговоры, относящиеся к пчеловодству / Т.Павлевский // Кубанский сборник. — 1899. — Т. 5. — С. 3—7.
51. Об угрорусах // Наука. — 1893. — № 3. — С. 149.
52. Mroczo K.F. Śniatyńszczyzna / Ksawery Franc Mroczo // Przewodnik Naukowy i Literacki. — 1897. — Т. 25. — S. 298, 593.
53. Řehoř F. Kalendářik z národního života Bojkův / František Řehoř // Zlata Praha, 1895. — S. 535, 543, 559 ; Řehoř F. Kalendářik z národního života Lemkův / František Řehoř // ČSM. — 1897. — Sv. 4. — S. 358.
54. Купчанко Г. Угорська Русь и еї руски жителі / Григорій Купчанко. — Відень, 1897. — С. 52.

55. Франко І. З уст народа / Іван Франко // Житє і Слово. — 1894. — Кн. 5. — Т. 2. — С. 181; Франко І. Людові вірування на Підгір'ю / Іван Франко // Етнографічний збірник. — Львів, 1898. — Т. 5. — С. 177, 205.
56. Кайндль Р.Ф. Гуцули : їх життя, звичаї та народні перекази / Раймунд Фрідріх Кайндль. — Чернівці, 2000. — С. 30, 66, 68, 79, 103, 136, 143.
57. Шухевич В. Гуцульщина / Володимир Шухевич // Матеріали до української етнології. — Львів, 1899—1908. — Ч. 1—5.
58. Sarna W. Opis powiatu Jasielskiego / W. Sarna. — Jasło, 1908. — S. 63, 66, 155.
59. Schnaider J. Z kraju Huculów. Materiały etnograficzne / J. Schnaider. — Lwów, 1899. — S. 24; Schnaider J. Lud peczentyński. Szkic etnograficzny / J. Schnaider // Lud. — 1907. — S. 21, 28, 105—107; Schnaider J. Z życia górali nadlornickich / J. Schnaider // Lud. — 1911. — S. 138; 1912. — S. 200.
60. Majewski E. Pszczola w pojęciach i praktykach ludu naszego / Erazm Majewski // Wisła. — 1901. — Т. 15. — S. 424—435.
61. Гринченко Б. Из уст народа. Малорусские рассказы, сказки и пр. / Борис Гринченко. — Чернигов, 1901. — С. 81—84.
62. Доклад, читанный в экономической секции Общества исследователей Волины пчеловодом-любителем К.А. Бордычевским // Труды ОИВ. — Житомир, 1902. — Т. 1. — С. 151, 161—163.
63. Малороссийские пчеловодные обряды и заговоры (по рукописи XIX в.) // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда. — Харьков, 1902. — С. 405—409.
64. Ветухов А. Из этнографических рукописных материалов предварительного комитета XII Археологического съезда / А. Ветухов // Труды Харьковской комиссии по устройству XIII Археологического съезда в Екатеринославе. — Харьков, 1905. — С. 295—296.
65. Бессараба И.В. Материалы для этнографии Седлецкой губернии / И.В. Бессараба // Сборник ОРЯС. — СПб., 1903. — С. 143, 179, 180.
66. Бессараба И. Материалы для этнографии Херсонской губернии / И. Бессараба. — Петроград, 1916. — С. 403—404, 446, 477.
67. Яковлев Г. Пословицы, поговорки, крылатые слова, приметы и поверья, собранные в слободе Сагунах Острогжского уезда / Г. Яковлев // Живая Старина. — 1905. — Вып. 1—2. — С. 162, 168, 173.
68. Доманицький В. Де взялася бджола (байка) / Василь Доманицький // Українське бджільництво. — 1908. — Ч. 5—6. — С. 72—73; З старовини бджільництва // Там само. — Ч. 7. — С. 81—83; Брояковський П. З «практик» сільського пасішника / П. Брояковський // Там само. — С. 83—84; Трублаєвич Є. Деякі звичаї селян-пасічників на Поділлі / Є. Трублаєвич // Там само. — 1909. — Ч. 1. — С. 13.
69. Гнатюк В. Знадоби до галицько-руської демонології / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. — Львів, 1904. — Т. 15; Гнатюк В. Знадоби до української демонології / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. — Львів, 1912. — Т. 33—34.
70. Онищук А. Народний календар. Звичаї й вірування, прив'язані до поодиноких днів у році / Антон Онищук // Матеріали до української етнології. — Львів, 1912. — Т. 15. — С. 26, 28—29.
71. Кузеля Э. Посижіне і забави при мерці в українським похороннім обряді / Зенон Кузеля // Записки НТШ. — Львів, 1915. — Т. 122. — С. 139—140, 158—159.
72. Кміт Ю. Похоронні звичаї і вірування бойків / Юрій Кміт // Записки НТШ. — Львів, 1915. — Т. 122. — С. 162, 164.
73. Онищук А. Похоронні звичаї й обряди в с. Зелениці Надвірнянського повіта / Антон Онищук // Етнографічний збірник. — Львів, 1912. — Т. 31—32. — С. 236; Бордейний І. Похоронні звичаї й обряди в с. Молодії (Молодієві) Чернівецького повіту / І. Бордейний // Там само. — С. 348; Мусянович А. Похоронні звичаї й обряди в с. Віжомля Яворівського повіту / Антон Мусянович // Там само. — С. 380.
74. Чичула А. Народна пожива в Дрогобицькій повіті / А. Чичула // МУЕ. — Львів, 1918. — Т. 18. — С. 15; Кононенко П. Народна пожива у Скалатській повіті / П. Кононенко // Там само. — С. 79.
75. Ковалев И.И. Живая летопись волинского пасечничества / И.И. Ковалев. — Житомир, 1916.
76. Магические действия, обряды и верования Закарпатья // Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства / Петр Григорьевич Богатырев. — М., 1971. — С. 201—208, 217—218, 225, 258—259.
77. Зеленин Д. Табу слов у народів восточної Європи і северної Азії / Дмитрій Зеленин // Сборник МАЭ. — Ленинград, 1929. — Т. 8. — С. 11, 17, 85, 87, 140.
78. Волошинський І. Похоронні звичаї і голосіння в Городищині / І. Волошинський // МУЕ. — Львів, 1919. — Т. 19—20. — С. 196—201.
79. Звичаї в селі Забрідді Житомирського повіту на Волині. Етнографічні матеріали, зібрані Василем Кравченком. — Житомир, 1920. — С. 23, 77, 102; Кравченко В. З побуту і обрядів північно-західньої України / Василь Кравченко // Збірник Волинського науководослідного музею. — Житомир, 1928. — Т. 1. — С. 94, 107—108.
80. Fischer A. Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego / Adam Fisher. — Lwów, 1921; Fischer A. Rusini / Adam Fisher. — Lwów; Warszawa; Kraków, 1928. — S. 109, 113.
81. Moszyński K. Polesie wschodnie / Kazimierz Moszyński. — Warszawa, 1928. — S. 64—65, 146—147, 151—152, 164, 183, 188, 190, 197, 206.
82. Балог Ю. При випущеню пчол / Ю. Балог // Наш родный край. — 1929. — № 10. — С. 320.
83. Biegeleisen H. U kolebki. Przed oltarzem. Nad mogiłą / Henryk Biegeleisen. — Lwów, 1929. — S. 409; Bie-

- geleisen H. Wesele / Henryk Biegeleisen. — Lwów, 1937. — S. 179, 225; Biegeleisen H. Śmierć w obrzędach, zwyczajach i wierzeniach ludu polskiego / Henryk Biegeleisen. — Warszawa, [1930?].*
84. *Ворон А. Гуцульські звичаї / А. Ворон // Підкарпатська Русь. — 1932. — Ч. 1—3. — С. 27—34.*
 85. *Falkowski J. Zachodnie pogranicze Huculszczyzny / Jan Falkowski. — Lwów, 1937. — S. 123, 126, 130—131; Falkowski J. Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny / Jan Falkowski. — Lwów, 1938. — S. 56.*
 86. *Дем'ян Л. Традиційне бойківське весілля / Лука Дем'ян // НТЕ. — 1960. — № 1. — С. 109.*
 87. *Пасічнічі забобони і досвід в Короснянщині // Наше Слово. — 1961. — № 49. — С. 5.*
 88. *Шмайда М. Повіря та звичаї / Михайло Шмайда // Дуля. — 1964. — № 3. — С. 106—107.*
 89. *Дей О. Весілля, записане 1845 р. батьком І. Нечуя-Левицького. Описание свадьбы и свадебных обрядов украинских малороссиян (в Богуславщине) (Сост. св. с. Стеблева С. Левицким, 1845) / Олексій Дей // НТЕ. — 1972. — № 2. — С. 85—99.*
 90. *Гривна В. Народні звичаї Заковиці / В. Гривна. — Пряшів, 1973. — С. 152.*
 91. *Фольклорні записи Марка Вовчка і Опанаса Маркевича. — К., 1983. — С. 56, 139—140.*
 92. *Толстая С. Сретенская и четверговая свечи / Светлана Толстая // Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. — М., 1986. — С. 27—30.*
 93. *Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні / Валентина Кирилівна Борисенко. — К., 1988. — С. 117, 130, 164.*
 94. *Левкович І. Українські народні різдвяні звичаї / І. Левкович. — Лондон, 1956. — С. 13, 17—22, 26—27, 30—32, 40—41.*
 95. *Лозинський Й. Українське весілля / Йосип Лозинський / опрац. тексту, упоряд. і вступ. стаття Романа Кирчіва. — К., 1992. — С. 56, 96.*
 96. *Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / сост. М. А. Маркевич. — К., 1992. — С. 4, 14, 107.*
 97. *Чубинський П. Мудрість віків / Павло Чубинський. — К., 1995. — С. 76—84.*
 98. *Максимович М. Дні та місяці українського селянина / Михайло Максимович. — К., 2002. — С. 27, 28, 34—35, 71, 130, 137.*
 99. *Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / Олекса Воропай. — К., 1991. — Т. 1—2. — С. 249—255, 364—365, 404—405.*
 100. *Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / Степан Килимник. — К., 1994. — Кн. 1. — Т. 1—2. — С. 18, 25, 147; Кн. 2. — Т. 3—4. — С. 42—43, 56—57, 280—293.*
 101. *Влад М. Стрітенне : книжка гуцульських звичаїв і вірувань / Марія Влад. — К., 1992. — С. 116, 118, 122, 125, 155—156, 169, 171.*
 102. *Шмайда М. А інші вам вінчую. Календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини / Михайло Шмайда. — Пряшів, 1992. — Т. 1. — С. 146—148, 212—213.*
 103. *Сополіга М. Етнографічна спадщини В. П. Латти. III. Бджільництво / Михайло Сополіга // Науковий збірник МУК у Свиднику. — Пряшів, 1994. — Т. 19. — С. 118—119.*
 104. *Скуратівський В. Місяцелік. Український народний календар / Василь Скуратівський. — К., 1993. — С. 16, 20, 35, 37, 89, 102, 104—106, 120, 172—174, 181, 190; Скуратівський В. Кухоль меду / Василь Скуратівський. — Львів, 2000. — С. 112—113, 197—200, 202.*
 105. *Hanczuk R.-J. The Word and Wax. A Medical Folk Ritual among Ukrainians in Alberta / R.-J. Hanczuk. — Edmonton; Toronto, 1999.*
 106. *Дмитренко А. Продукти бджільництва в обрядовому житті Волині і Полісся: воскова свічка / А. Дмитренко // Етнічна історія народів Європи. — К., 1999. — Вип. 6. — С. 35—39; Дмитренко А. Символіка меду в родинній обрядовості українців / А. Дмитренко // Етнічна історія народів Європи. — К., 2001. — Вип. 8. — С. 26—30; Дмитренко А. Пасічний календар українців осінньо-зимового циклу як прояв трансформації давніх язичницьких обрядодій під впливом християнства / А. Дмитренко // Минуле й сучасне Волині: народне мистецтво і духовність. — Луцьк, 2005. — С. 96—98.*
 107. *Пархоменко Т. Поетичні образи бджоли в колядній пісенності на Українському Поліссі / Тетяна Пархоменко // НТЕ. — 2001. — № 1—2. — С. 70—73; Пархоменко Т. Ритуальне застосування свічки у весільних обрядах / Тетяна Пархоменко // НТЕ. — 2004. — № 5. — С. 89—92.*
 108. *Паньків М. «Мамко моя, зозуленько моя...» (Похоронно-поминальні звичаї і обряди на Покутті) / Михайло Паньків // Берегиня. — 2002. — № 1. — С. 40, 44—46, 48—51.*
 109. *Несен І. Весільний обряд : традиційна структура / Ірина Несен // Полісся України. — Львів, 2003. — Вип. 3 : У межиріччі Ужа і Тетерева (1996). — С. 301—302, 310, 313, 315.*
 110. *Творун С. Українські обрядові хліби. На матеріалах Поділля / Світлана Творун. — Вінниця, 2006. — С. 22, 35.*
 111. *Пчела, шмель, оса // Гура А. Символіка животної в славянській народній традиції / Алексей Гура. — М., 1997. — С. 448—486.*
 112. *Толстая С. Полесский народный календарь / Светлана Толстая. — М., 2005.*
 113. *Мовна У. Звичаї та обряди українських пасічників Карпат і Прикарпаття (друга половина XIX — початок ХХ ст.) / Уляна Мовна. — Львів, 2006; Мовна У. Мед як еротико-сексуальний символ українського весілля (фольклорна традиція) / Уляна Мовна // Вісник*

ЛНУ. Серія філологічна. — Львів, 2007. — Вип. 41. — С. 254—265 ; *Мовна У.* Бджола / Мед / Пасіка / Пасічник / Уляна Мовна // Мала енциклопедія українського народознавства. — Львів, 2007. — С. 54—55, 329—331, 415—416, 416—417 ; *Мовна У.* Словник етнографічних термінів традиційного бджільництва українців. Загальна концепція. Базові лексеми / Уляна Мовна // Народознавчі зошити. — 2008. — № 5—6. — С. 625—645 ; *Мовна У.* Світоглядно-обрядовий комплекс пасічницької культури гуцулів / Уляна Мовна // Народознавчі зошити. — 2009. — № 5—6. — С. 673—684 ; *Мовна У.* Бджола у світоглядній традиції українців: дохристиянські та християнські вартості / Уляна Мовна // Історія релігій в Україні. — Львів, 2009. — Кн. 1. — С. 116—122 ; *Мовна У.* Традиційні уявлення українців та болгар про бджолу: компаративний аналіз / Уляна Мовна // Българи в Северното Причрноморие. Изследвания и материали. — Одеса ; Велико-Търново, 2009. — Т. 10. — С. 405—417 ; *Мовна У.* Продукти бджільництва в родинно-обрядовій практиці українців Черкащини / Уляна Мовна // Народознавчі зошити. — 2010. — № 5—6. — С. 603—610.

Ulyana Movna

BEEKEEPING AS A PHENOMENON
OF UKRAINIAN RITUAL CULTURE
IN ETHNOGRAPHICAL PUBLICATIONS
OF MIDDLE XIX TO EARLY XXI CENTURIES

The article deals with analyses of scientific achievements by native and foreign ethnographers from middle XIX to early XXI cc. in the sphere of studies as for ritual aspects of Ukrainian beekeeping. Scientific observations of the authors had been

recorded mainly by means of occasional notes and thematic droppings into research background of publications on other problems and less in the form of relevant analytical research or thematic sections of individual monographs. The research has developed an array of valuable empirical source materials. The results of qualitative indicators of study in beekeeping as a phenomenon of Ukrainian ritual culture look much more modest.

Keywords: beekeeping, Ukrainian ritual culture, ethnographic studies, middle XIX to early XXI c.

Ульяна Мовна

ПЧЕЛОВОДСТВО КАК ФЕНОМЕН
УКРАИНСКОЙ ОБРЯДОВОЙ КУЛЬТУРЫ
В ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ ПУБЛИКАЦИЯХ
СЕРЕДИНЫ XIX — НАЧАЛА XXI ВЕКА

В статье анализируется творческое наследие и достижения отечественных и зарубежных этнографов середины XIX — начала XXI вв. в сфере изучения обрядовых аспектов украинского пчеловодства. Научные интересы авторов нашли отражение преимущественно в виде случайных записей и тематических вкраплений в исследовательский контекст публикаций иной тематической направленности и в меньшей мере — в виде профильных статей аналитического содержания или тематических блоков индивидуальных монографий. Несмотря на накопленный массив ценного эмпирического материала, качественные показатели изучения пчеловодства как феномена украинской обрядовой культуры все же значительно скромнее и предполагают существенное научное углубление.

Ключевые слова: пчеловодство, украинская обрядовая культура, этнографические публикации, середина XIX — начало XXI вв.